

Щекун О.А.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Горєлова В.Ю.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

АВТОНОМІЯ ЯК МЕХАНІЗМ САМОВИЗНАЧЕННЯ КОРИННИХ НАРОДІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Дана стаття аналізує концепцію автономії, як елементу права на самовизначення, її міжнародно-правове регулювання, світовий досвід створення автономій та можливості їх реалізації в Україні. Право на самовизначення є одним із ключових принципів міжнародного права, який передбачає можливість народів самостійно визначати свій політичний статус та напрямки розвитку. Одним із механізмів реалізації цього права для корінних народів є автономія. Водночас міжнародне право прагне гармонізувати принципи територіальної цілісності держав із правом народів на самовизначення, що є актуальним питанням у сучасних політичних реаліях. Роль автономних утворень, як елементу децентралізації, зростає у зв'язку зі змінами, які відбуваються у політичних, етнічних та адміністративних структурах багатьох країн. Для України з її розмаїттям регіонів, які відрізняються природними умовами, рівнем урбанізації, структурою регіональної економіки, мовними, історичними, релігійними уподобаннями, етнічним складом, збалансована державна регіональна політика є не менш значимою, ніж для Європейського Союзу. Важливим в українському контексті, зокрема Кримського півострова, є і вивчення питань створення автономій, як однієї із можливих форм реалізації права на самовизначення етнічних спільнот, їх класифікація, позитивні та негативні наслідки утворення останніх на прикладі досвіду іноземних країн для використання його у майбутньому. З огляду на історичний контекст, анексію Криму та необхідність захисту прав корінних народів, це питання має особливу вагу. Так, Автономна Республіка Крим за юридичною природою є автономним утворенням. Вона має спеціальний статус у складі України, що визначено Конституцією України та Конституцією Автономної Республіки Крим. Актуальність питання автономії Кримського півострову підтверджується і тим, що зараз в суспільстві існує дискусія щодо статусу Автономної Республіки Крим після деокупації, ключовими варіантами є: скасування статусу автономії та створення Кримської області, створення національно-територіальної автономії кримськотатарського народу або автономії корінних народів, залишити без змін.

Ключові слова: автономія, право на самовизначення, корінні народи, культурна автономія, територіальна цілісність.

Постановка проблеми. Роль автономних утворень як елементу децентралізації набуває особливого значення у зв'язку зі змінами в політичних, етнічних та адміністративних структурах різних країн. Для України це питання є особливо важливим, оскільки її регіони відрізняються за природними умовами, рівнем урбанізації, економічною структурою, мовними, історичними, релігійними уподобаннями та етнічним складом. Особливої ваги набуває питання автономії у контексті Кримського півострова, його історичного статусу та анексії, що порушила права, зокрема, корінних народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання автономії корінних народів, зокрема

кримськотатарського, є предметом численних наукових досліджень та публікацій. У монографії «Корінні народи: міжнародне право та законодавство України» автор О.В. Кресін аналізує формування елементів визначення корінних народів у міжнародному праві та його доктрині. Він також досліджує становлення регулювання прав корінних народів у міжнародному праві та їх співвідношення з правами народів.

У статті «Захист прав корінних народів: міжнародні стандарти та досвід України» Ю.В. Капарулін та О.В. Задорожня вивчають формування законодавчої бази України щодо захисту прав корінних народів з урахуванням сучасних підходів у міжнародному праві.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз концепції автономії як елементу права на самовизначення, конституційного та міжнародно-правового регулювання цього питання, світового досвіду створення автономій та можливостей їх реалізації в Україні. Окрема увага приділяється статусу Автономної Республіки Крим.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох теоретичних проблем сучасного державотворення, що потребують глибокого дослідження й узагальнення, важливе місце посідає комплексна проблема правового статусу автономних утворень. Підставою для такого висновку служить проведений порівняльний аналіз майже 100 держав світу, які мають у своєму складі автономні утворення. Його результати свідчать про принаймні дві характерні риси: по-перше, про надзвичайну багатоманітність форм автономій, яка особливо зросла в кінці XX століття; по-друге, про їх плинність і мінливість у процесі державотворення [1].

Ключовими документами у сфері міжнародного права, що закріплюють права корінних народів на землю, природні ресурси, культуру, освіту та встановлюють засади для реалізації права на самовизначення, автономію або самоуправління, є Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року № 61/295 та Конвенція Міжнародної організації праці щодо корінних народів і народів, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, ухвалена 27 червня 1989 року № 169.

Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року № 61/295 передбачає право народів вільно обирати політичний статус та здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток [2, ст. 3]. Корінні народи, реалізуючи це право, можуть створювати автономні або самоврядні структури у питаннях, що стосуються їхніх внутрішніх та місцевих справ, а також щодо шляхів фінансування їхніх автономних функцій [2, ст. 4]. Однак це право не є необмеженим, адже воно залежить від дотримання територіальної цілісності держав, які гарантують рівноправність народів і поважають їхнє право на самовизначення в межах власних кордонів [2, ст. 46].

Таким чином, міжнародне право встановлює певні обмеження щодо реалізації права на самовизначення. Його можна здійснювати в рамках існуючої держави через створення автономних структур управління, що підтверджується Декларацією ООН.

Принцип рівноправності та самовизначення народів пов'язаний із принципами територіальної цілісності, суверенної рівності, непорушності кордонів, незастосування сили або загрози її застосування, невтручання, а також іншими ключовими принципами та нормами міжнародного права [3, с. 695].

Міжнародне право не надає права на сепаратизм народам, які можуть реалізувати свої права в межах держави. Це підтверджує позиція Конституційного Суду України, що визнав «референдум» у Криму неконституційним (абзац 1 пп. 3.3 п. 3 рішення від 20.03.2014 № 1-15/2014).

Самі автономні утворення можна поділити на кілька категорій: Персональна автономія – стосується груп, що розкидані по всій території держави. Наприклад, культурні чи мовні автономії, які діють через спеціалізовані органи самоврядування. Корпоративна автономія – характерна для етнічних груп, що мають значну чисельність у певних регіонах, передбачає гарантоване представництво у місцевих органах влади. Територіальна автономія – застосовується до регіонів із компактним проживанням певної етнічної чи мовної спільноти. Вона може мати як адміністративний, так і політичний характер.

Розглядаючи історію виникнення сучасних автономій, як зазначає Бориславська О. М., виокремлюють чотири передумови їх формування:

По-перше, коли сама держава зазнала загальної трансформації, як це відбулося в Іспанії після закінчення режиму Франко 1975 року, в Молдові та Україні після розпаду Радянського Союзу 1991 року, в Італії та Португалії, коли диктаторські та авторитарні режими в 1948 та 1974 роках були замінені демократичними.

По-друге, надання автономії в процесі деколонізації, коли з тих чи інших причин колишні колонії не формували суверенної держави (Гренландія, Нідерландські Антильські острови до 2010 року, Нова Каледонія і Французька Полінезія).

По-третє, автономія була надана в результаті порозуміння між державою та відповідним регіоном у поєднанні з тиском з боку іншої держави (Південний Тіроль, Аландські острови, Автономна Республіка Крим).

По-четверте, внаслідок жорстких суперечок і конфліктів, що іноді переростали в насильницькі: Країна Басків (900 жертв протягом 1969–2003 років), Північна Ірландія (близько 3 тис. жертв з 1972 по 2005 роки), Корсика, де з 1970-х років продовжується насильство [4].

Досвід різних країн демонструє, що автономія є дієвим механізмом для стабілізації міжетнічних відносин та розвитку регіонів. До прикладу, автономія Аландських островів у Фінляндії забезпечує культурну самобутність та економічний розвиток регіону.

Однак існують і ризики. Каталонія та Країна Басків в Іспанії демонструють, що розширення автономних прав може призвести до сепаратистських настроїв. Це свідчить про необхідність встановлення чітких правових меж для автономії, що дозволяють забезпечити баланс між самоврядуванням і національною єдністю.

У свою чергу, автономія сприяє кращому представленню інтересів територіальних спільнот та врахуванню їхніх потреб у процесі державотворення. За певних обставин вона також може забезпечити задоволення основних національно-культурних запитів етнічної спільноти [4].

Так, автономія надає корінним народам можливість управляти власними справами в межах держави та є одним із дієвих механізмів реалізації права на самовизначення та збереження їхніх традицій. Вона сприяє інтеграції корінних народів у державні структури без втрати їхньої самобутності.

В Україні питання автономії є надзвичайно чутливим, особливо у зв'язку з ситуацією в Криму та викликами територіальної цілісності. Наразі існує законодавча база для захисту прав корінних народів, таких як кримські татари, караїми, однак необхідна подальша розробка механізмів реалізації автономії в межах унітарної держави.

Щодо національного законодавства України, то Закон України «Про корінні народи» визначає кримських татар, караїмів та кримчаків як корінні народи України [5, ст. 1]. Вони мають право на самовизначення у складі України, встановлюють свій політичний статус відповідно до Конституції та законів України, а також здійснюють економічний, соціальний та культурний розвиток. Корінні народи, реалізуючи своє право на самовизначення, можуть створювати органи самоврядування, які формуються та діють у межах законодавства України [5, ст. 2]. Держава застосовує спеціальні заходи для підтримки корінних народів, спрямовані на усунення негативних соціальних, правових чи культурних наслідків шляхом створення спеціальних механізмів реалізації їхніх прав [5, ст. 3].

Вказаний закон відповідає міжнародним стандартам, зокрема Декларації ООН про права корінних народів, яка наголошує на їхньому праві

на автономію у питаннях, що стосуються їхніх внутрішніх справ. Однак важливим завданням залишається розробка механізмів фінансування та самоврядування корінних народів, що відповідатимуть їхнім національно-культурним запитам. Культурна автономія як один із можливих варіантів таких утворень може стати ефективним засобом інтеграції корінних народів у державне управління, зменшуючи потенційні конфлікти та зміцнюючи державний суверенітет.

Як зазначалось, одним із різновидів автономії є культурна автономія, яка забезпечує захист і розвиток мови, релігії та освітніх систем корінних народів, що є основою збереження їхньої унікальної ідентичності, ця форма автономії сприяє стабільному розвитку культури корінних народів.

До прикладів успішного впровадження культурної автономії можна віднести культурні ради та мовні школи у скандинавських країнах. У Норвегії, Швеції та Фінляндії функціонують саамські парламенти, які опікуються питаннями захисту культурних, мовних і економічних прав саамів. Ці органи виконують консультативну роль та надають урядам рекомендації щодо законодавчих ініціатив, що стосуються саамського населення.

Такий досвід свідчить про необхідність ефективного контролю за дотриманням гарантій прав корінних народів. Участь представників корінних народів у законодавчому процесі є важливим механізмом захисту їхніх прав та інтересів.

Водночас реалізація автономії стикається з низкою викликів, серед яких політичні, правові, економічні та соціальні чинники, що можуть обмежувати можливості самовизначення корінних народів.

Серед основних викликів варто відзначити недостатню політичну волю, суперечки щодо розподілу ресурсів, а також ризик сепаратизму. Автономія буде ефективною лише за умови чіткого визначення її меж і повноважень у конституційних та законодавчих актах держав.

При цьому важливо зберігати баланс між автономією корінних народів та територіальною цілісністю держави. Право на самовизначення не повинно реалізовуватися у спосіб, що загрожує суверенітету, національній безпеці чи політичній стабільності держави або порушує єдність її громадян (частина перша статті 46 Декларації ООН № 61/295).

Світовий досвід доводить, що універсального підходу до моделі автономних утворень не існує.

Наприклад, в Іспанії Каталонія має значну культурну автономію, однак її відносини з цен-

тральною владою супроводжуються періодичними конфліктами, що часом переростають у масові протести та заворушення. У Канаді інуїтські автономії дозволяють поєднувати самоврядування з державними програмами розвитку, що забезпечує стабільність і співпрацю.

Водночас слід зазначити, що право корінних народів на самовизначення є можливістю, а не обов'язком. Його реалізація не повинна суперечити територіальній цілісності, національній безпеці чи політичній єдності держави, а також загальній згуртованості її громадян. Право на самовизначення не обов'язково означає створення автономії, а передбачає можливість формування органів самоврядування, що сприятимуть розвитку корінних народів за підтримки держави та міжнародної спільноти.

Безсумнівним є те, що корінні народи України мають право на самовизначення у межах України, встановлювати свій політичний статус відповідно до Конституції та законів України, а також вільно здійснювати соціальний та культурний розвиток.

Таким чином, принцип рівноправності та самовизначення народів не передбачає сецесію як обов'язковий механізм самовизначення, а навпаки, встановлює її обмеження у виняткових випадках, зокрема у процесах деколонізації, боротьби з окупацією чи расистським режимом. Пріоритет при реалізації права на самовизначення надається територіальній цілісності держави. У цьому контексті очевидно, що населення АР Крим, окремих районів Донецької та Луганської областей не відповідає критеріям колоніальних, пригноблених чи репресованих народів [6, с. 447].

Висновки. Отже, дотримання балансу між принципами самовизначення народів та територіальної цілісності є важливим для України. Необхідно розробити ефективні правові механізми, які забезпечать самоврядування корінних народів у межах держави. Україна має використовувати досвід інших країн, адаптуючи його до власного контексту. Інтеграція міжнародних стандартів, що

захищають права корінних народів, у національне законодавство може стати запорукою збереження державної єдності та дотримання прав корінних народів.

У свою чергу, позитивний міжнародний досвід варто адаптувати до українських реалій, а потенційні ризики враховувати для уникнення можливих помилок у процесі впровадження автономії та захисту прав корінних народів, зберігаючи при цьому територіальну цілісність та національну безпеку. Це сприятиме створенню ефективної моделі, що відповідатиме як інтересам корінних народів, так і держави загалом.

В Україні права корінних народів – кримських татар, караїмів і кримчаків – регулює Закон України «Про корінні народи України». Водночас національне законодавство потребує подальшого вдосконалення, зокрема розробки підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення їхнього права на самовизначення. Це включає розвиток культурної автономії та створення органу самоврядування корінних народів, який за підтримки держави та міжнародної спільноти сприятиме їхньому розвитку, забезпеченню ресурсами та збереженню культурної спадщини.

Визнання прав корінних народів також посилює міжнародний імідж держави. Україна може використовувати механізми автономії корінних народів у межах стратегії деокупації Криму та інтеграції до європейських структур.

Таким чином, право корінних народів на самовизначення не обов'язково передбачає створення автономії, натомість воно може реалізовуватися через інші механізми, що відповідають їхнім потребам та не суперечать територіальній цілісності держави. Це може включати створення органів самоврядування, культурних інституцій та спеціальних програм, спрямованих на підтримку мови, культури та традицій корінних народів. Важливо, щоб ці механізми запроваджувалися у співпраці з державою та міжнародною спільнотою, що сприятиме гармонійному розвитку корінних народів у межах суверенної держави.

Список літератури:

1. Мяловицька Н. А. Теоретичні проблеми правового статусу автономних утворень у сучасних державах світу. *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 21 : Юридичні науки. С. 20–23.
2. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів: Резолюція № 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 вересня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_156 (дата звернення: 21.03.2025).
3. Короткий Т. Р., Мережко О. О., Плешко Е. А. Проголошення «ДНР» і «ЛНР» і право народів на самовизначення: ілюзорний суверенітет чи суверенітет ілюзій. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ, 2014. 1016 с.

4. Бориславська О. М. Територіальна автономія, регіоналізація та проблеми політичної сецесії в Європі. Конституційний процес в Україні та світі: електрон. наук. вид. 2017. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2017/terytorialna-avtonomiia-rehionalizatsiia-problemy-politychnoi-setsesii-yevropi/> (дата звернення: 21.03.2025).

5. Закон України «Про корінні народи України»: Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

6. Клименко К. О. Співвідношення принципів територіальної цілісності держав і самовизначення народів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 69. 480 с. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254985> (дата звернення: 21.03.2025).

Shchekun O.A., Horielova V.Yu. AUTONOMY AS A MECHANISM FOR THE SELF-DETERMINATION OF INDIGENOUS PEOPLES: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND CHALLENGES FOR UKRAINE

This article analyzes the concept of autonomy as an element of the right to self-determination, its international legal regulation, global experiences in creating autonomies, and the possibilities for their implementation in Ukraine. The right to self-determination is one of the fundamental principles of international law. It ensures that peoples have the ability to independently determine their political status, as well as their economic, social, and cultural development. In the case of indigenous peoples, one of the mechanisms for exercising this right is autonomy. The contemporary development of international law is characterized by a striving for the harmonization of the principles of territorial integrity of states and the right of peoples to self-determination. Achieving such a balance is a current issue in international law. The role of autonomous entities, as an element of decentralization, is growing in connection with the changes occurring in the political, ethnic, and administrative structures of many countries. For Ukraine, with its diversity of regions that differ in natural conditions, urbanization levels, regional economic structure, linguistic, historical, and religious preferences, as well as ethnic composition, a balanced state regional policy is just as important as it is for the European Union. In the Ukrainian context, particularly with regard to the Crimean Peninsula, an important issue is the study of the creation of autonomies as one of the possible forms of exercising the right to self-determination for ethnic communities, their classification, and the positive and negative consequences of their creation, drawing on the experience of foreign countries for future use. Given the historical context, the annexation of Crimea, and the need to protect the rights of indigenous peoples, this issue is of particular significance. The Autonomous Republic of Crimea, by its legal nature, is an autonomous entity. It holds a special status within Ukraine, as defined by the Constitution of Ukraine and the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea. The relevance of the issue of the autonomy of the Crimean Peninsula is further confirmed by the ongoing societal debate regarding the status of the Autonomous Republic of Crimea after de-occupation. The key options being discussed include: the abolition of its autonomous status and the creation of the Crimean region, the creation of a national-territorial autonomy for the Crimean Tatar people or the autonomy of indigenous peoples, or leaving the status unchanged.

Key words: *autonomy, right to self-determination, indigenous peoples, cultural autonomy, territorial integrity.*